

مقام علمی حضرت زینب (سلام الله علیها)

اعظم خدامرادی^۱

چکیده

حضرت زینب (س) بانویی خردمند و اندیشه‌ورز است که در پرتو نور امامت رشد یافت و توانست در کنار برخوردارگی از مقام والای انسانیت، کمال و صفات پسندیده، خود را به عالی‌ترین درجات علمی برساند و شایستگی هدایت در مقاطع زمانی حساس را به دست آورد.

بررسی مقام علمی زینب کبری (س) و مراتب کمال ایشان از جمله مسائلی است که می‌بایست به طور دقیق و با دیدگاه تحلیلی مورد بررسی قرار گیرد. چراکه تبیین ابعاد علمی زندگی ایشان نه تنها به عنوان الگویی برای زنان امروز در راستای تربیت صحیح و خودسازی بوده، بلکه به عنوان آموزه‌ای جامع و کامل در مسیر زندگی خواهد بود.

این نوشتار به معرفی اجمالی ابعاد مختلف فضایل علمی آن بانوی بزرگوار از جمله تحصیل علم و دانش، علم لدنی، علم پیشگویی حوادث، علم تفسیر و روایت و ... می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها

زینب کبری (س)، زندگی علمی، الگوی رفتاری، قرآن، سبک زندگی، حدیث

^۱ طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه خواهران امام حسین علیه السلام- تهران

مقدمه

جامعه بشری از بدو خلقت تاکنون شاهد ظهور الگوهای جاودانی بوده است که فضایل بی‌شمار آنها همچون سراجی منیر روشن‌گر مسیر انسان‌ها در رسیدن به کمال و مراتب والای انسانیت بوده‌اند. در این میان اهل بیت عصمت و طهارت از جایگاه ویژه و والایی برخوردار می‌باشند. انسان‌هایی که پرتو فضایل و اندیشه ژرف آنها ریشه در ابدیت و الوهیت دارد. جایگاه اهل بیت (ع) در قرآن و با آیاتی که در زمان‌ها و مکان‌های مختلف در شأن ایشان نازل شده، به خوبی نمایان است.

یکی از این بزرگان حضرت زینب (س) است که از فروغ جاودان نور اهل بیت و امامت بسیار بهره برد. درباره ابعاد مختلف زندگی ایشان تاکنون ده‌ها کتاب و مقاله نگارش یافته و مورد تحلیل و تجلیل قرار گرفته‌اند که البته بیشتر آنها به نقش آفرینی ایشان در واقعه کربلا و اتفاقات بعد از آن پرداخته‌اند و ابعاد شخصیت علمی آن بانوی بزرگوار کمتر مورد توجه و بررسی قرار گرفته است.

در آغازین روزهای سال ششم هجری خانه پاک و پرمعنویت علوی با دنیایی از شور و شوق به پیشواز سومین گل بوستان خود رفت و نخستین دخت فرزانه امام علی (ع) و بزرگ بانوی اسلام فاطمه (س) دیده به جهان گشود و پیامبر خدا (ص) به واسطه جبرئیل و از طرف خداوند نام «زینب» را برای وی برگزیدند.^۲

زینب در لغت به معنای دختر نیکو منظر آمده و ممکن است مخفف از دو بخش «زین» و «آب» باشد؛ یعنی

زینت پدر.^۳

۱- ر.ک صفری بی‌تا - ج ۲ ۱۳۷۵

۲- نگاهی کوتاه به زندگی زینب کبری - سید هاشم رسولی ۱۳۷۳

عقیله بنی هاشم با اینکه پنج یا شش سال بیشتر از عمر خود را در کنار مادر بزرگوارش درک نکرد و مدت بسیار کوتاهی سعادت همنشینی با پیامبر اسلام را داشت، اما شکل‌گیری شخصیت او از همان زمان کودکی آغاز شد و در همین سنین اندک چنان تربیت شده بود که از مادرش فاطمه (س) حدیث و روایت نقل کرده و چند تن از تاریخ‌نویسان و محدثان، سند خطبه فدک را به همین بانوی بزرگوار یعنی حضرت زینب رسانده و از او نقل کرده‌اند.

از محدثان، مرحوم شیخ صدوق در کتاب علل در باب «علل الشرایع و اصول الاسلام» در مورد سند خطبه فدک اینگونه ذکر کرده است:

«نقل چنین خطبه‌ای از طرف دختری که در سن پنج یا شش سالگی است و حفظ آن کلمات با آن همه بلاغت و جامعیت، دلالت بر کمال رشد و فهم و علم و دانایی او می‌کند».^۴

همچنین، از روایاتی که دلالت بر کمال و رشد علمی دختر امیرالمومنین (ع) از همان سن کودکی می‌کند، حدیث دیگری است که از شیخ جعفر نقدی در کتاب زینب کبری نقل شده است که می‌گوید: روزی حضرت علی (ع) زینب را در سن طفولیت بر روی زانوی خود نشانید و به او فرمود: بگو «احد» یعنی یکی. زینب گفت «احد». سپس بدو فرمود: بگو «اثنین» یعنی دو تا. زینب (س) ساکت شد. حضرت علی (ع) فرمود: سخن بگو و در جواب زینب گفت: زبانی که به گفتن یکی گردش کرده چگونه دو تا بگوید؟^۵

در برخی از روایات اشاره شده است که مراتب علم و دانش آن بانوی بزرگوار صرفاً از راه تحصیل و تعلیم و اکتسابی نبوده و از بعضی جهات بهره‌ای الهی و جنبه خارق‌العادگی داشته است و شاهد این مطلب کلام امام چهارم (ع) است که پس از خطبه کوفه او را مخاطب ساخته و به او چنین گفت:

«يَا عَمَّةُ أَسْكِنِي أَنْتِ بِحَمْدِ اللَّهِ عَالِمَةٌ غَيْرُ مُعَلَّمَةٍ وَ فَهْمَةٌ غَيْرُ مُفَهَّمَةٍ . . .»^۶

۳ - علل الشرایع - شیخ صدوق ج ۱ ص ۲۳۶

۴ - نگاهی کوتاه به زندگی زینب کبری - سید هاشم رسولی ۱۳۷۳ ص ۱۴

۵ - ریاحین الشریعه - ج ۳ ص ۵۴

عمه جان آرام باش و سکوت اختیار کن که تو بحمدالله دانشمندی هستی که معلم ندیده و فهمیده‌ای هستی که تو را فهم نیاموخته...

جایگاه والای علمی و ادراکی این بانوی فرهیخته (س) در چنان مرتبه‌ای قرار داشت که همچون مادر گرامیشان حضرت فاطمه زهرا (س) در جامعه‌ی عصر خود با علم و درایت خاصه به تأثیرگزاری و ایفای نقشی ماندگار در عالم هستی پرداختند و در روزگار حاضر اهمیت بررسی سیره علمی ایشان را بیش از پیش آشکار می‌سازد.

جایگاه علمی حضرت زینب (س)

بانوی فرهیخته اهل بیت «حضرت زینب (س)» دارای القاب زیبا و با معانی عمیقی می‌باشند که نگاهی کوتاه به آنها به روشنی شخصیت بزرگ و ملکوتی آن حضرت و مراتب بالای کمال و ادراک ایشان را متجلی می‌نماید.

شناخت شخصیت علمی حضرت زینب (س) با تکیه بر قرآینی عینی و عملی در زندگی ایشان میسر می‌گردد که از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره نمود:

توصیف حضرت به عالمه غیر معلمه و فهمة غیر مفهمه از جانب امام معصوم و یا واگذاری اسرار امامت و نیابت ولایت معصوم به ایشان از جانب امام حسین (ع)، بهره‌مندی ایشان از علم لدنی که خاص انبیاء و امامان است، توصیف دشمن از ایشان با تکیه بر علم‌شان و سایر خصوصیات که در ادامه مطلب به آنها پرداخته می‌شود.

شاید بتوان اولین تجلی دانش زینب کبری (س) را مربوط به اذن امیرالمومنین (ع) به ایشان در خصوص آموزش تفسیر قرآن به زنها کوفه دانست. این بانوان بواسطه شوهران خود از امیرالمومنین (ع) خواهش کردند که اجازه فرمایند تا آنان به حضور زینب (س) شرفیاب شوند و از علم او بهره گیرند. اجازه

امیرالمومنین (ع) به دانش‌آموز مکتبش برای تفسیر قرآن به زنان کوفه، خود بالاترین سند برای بیان جایگاه والای علم این بانوست.^۷

سند دیگر در بیان مقام والای علمی ایشان، کلام امام معصوم معاصر او، امام زین‌العابدین (ع) است که همانطور که در مقدمه بیان گردید ایشان را عالم آموزگار نادیده و خردمند نیاموخته خطاب می‌کنند. با تکیه بر این کلام معصوم، بی‌تردید می‌توان گفت حضرت زینب (س) تنها متعلم به علوم اکتسابی نبوده و بلکه بدون واسطه نیز علم را دریافت کرده است و این موضوع عجیب نیست؛ چرا که این خاندان مخزن علم و معدن حکمت‌اند و شاید به دلیل همین ویژگی است که برخی معتقدند عقیده بنی هاشم دارای علم منایا و بلایا بوده است.^۸

نکته مهم دیگر در وصف جایگاه علم در زندگی عملی حضرت زینب (س) به مناظره ایشان با یزید (لعنة الله علیه) در مورد تعداد کشته‌شدگان سپاه کوفه برمی‌گردد که می‌توان گفت این اطلاع دقیق و آگاهی از حجم عظیم کشته‌شدگان سپاه کوفه، تکیه بر علم بالا و ماوراءطبیعی آن بانوی فاضله دارد.^۹ همچنین دیگر القاب خاصه آن بانوی گرامی که تاریخ جزئیات آنها را ثبت کرده و عظمت علمی فوق‌العاده ایشان را جلوه‌گر ساخته است، بهترین الگو و نمونه برای معرفی سطح علم و کمال وجودی آن بزرگ بانوی اسلام در طول عمر پنجاه و چند ساله‌شان بوده و ذهن بشر را در این باره مستغنی می‌سازد. مهمترین القاب منتسب به آن حضرت که اشاره به مقام علمی ایشان دارند عبارتند از: محدثه: ایشان از جمله راویان حضرت زهرا (ع) به نقل از ابن عباس می‌باشد. عالمه غیرمعلمه: ایشان را عالمه غیرمعلمه می‌نامند، زیرا دانای بی‌آموزگار بود و سخنان اهل بیت در معرض فصاحت علمی حضرت زینب (س) بسیار رساتر است.

۶- نورالدین جزائری - کتاب خصائص الزینبیه - محقق: ناصر باقری بیدهدنی

۷- زینب کبری (س) - علامه جعفر نقدی ص ۵۸

۸ - کتاب خاتون دو سرا ص ۲۴۰

عقیله: علامه قزوینی در بیان عقیله بودن زینب (س) در کتاب «زینب من المهد الی اللحد» می‌نویسد؛ عقل و درایتی که زینب (س) داشت حادثه کربلا را رهبری و از فرزندان امام چنان آرزومندانه سرپرستی نمود و جان امام سجاد (ع) را از مرگ حتمی نجات داد و کاخ یزید را به لرزه درآورد.

مفسره: همانطور که در بالا اشاره شد برای زنان کوفه در زمان خلافت امیرالمومنین علی (ع) مجالس تفسیر قرآن برگزار می‌کردند.

البلیغه والفضیحه: خطبه‌های غراء حضرت در کوفه و کاخ یزید (لعنة الله علیه) به گواه دوست و دشمن خطبه‌هایی است که یادآور خطبه‌های پدرش علی (ع) بود و زمینه‌ساز نهضت‌های بعدی گردید.

عابده: به او عابده می‌گفتند و شاهدآن سخن امام سجاد (ع) درباره ایشان است که فرمودند: عمه‌ام زینب کبری (س) با این همه مصیبت وارده از کربلا تا شام هیچ گاه نوافل را ترک نکرد.

دیگر القاب آن حضرت

«نائبه الزهراء: جانشین حضرت زهرا، سلام الله علیها»

«سلیله الزهراء: چکیده و خلاصه حضرت زهرا، سلام الله علیها»

«سُلاله الولاية: فشرده، خلاصه و چکیده ولایت»

«آیة من آیات الله: نشانی از نشانه‌های خداوند»

«عقیله النبوة: بانوی خردمند پیامبری»

«عقیله النساء: خردمند بانوان»

«عقلیه القریش: بانوی خردمند قریش»

«سیدة العقائل: بانوی بانوان خردمند»

«ولیده الفصاحة: زاده شیواسخنی»

«عقیله خدر الرسالة: خردمند پرده‌نشینان رسالت»

«بلیغه: سخنور رسا»، «فصیحه: سخنور»

«صدیقه الصغری: راستگوی کوچک (در مقابل صدیقه کبری س)»

«المؤتقه: بانوی مورد اطمینان»

«الفاضله: بانوی بافضیلت»

«الکامله: بانوی تام و کامل»

«عقلیه الوحی: بانوی خردمند وحی»^{۱۰}

به منظور واکاوی بهتر ابعاد ادراکی و علمی زندگانی حضرت زینب (س)، در ادامه این مطلب با تکیه بر برخی از ویژگی‌های برجسته علمی ایشان که در میان القاب مطروحه جامع‌تر و نمود آنها در زندگی ایشان بیشتر است، به بررسی مقام و جایگاه علمی آن حضرت پرداخته می‌شود.

عالمه غیر معلمه

علم از برجسته‌ترین صفات بشری است. هرانسانی که دارای علم باشد از هر جهت نسبت به دیگران ممتاز است. قرآن کریم در مورد اهمیت آموختن دانش می‌فرماید: (يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ...) خداوند متعال مقام اهل ایمان و دانشمندان را رفیع می‌گرداند.^{۱۱}

خداوند بلافاصله پس از گفتار درباره آفرینش عالم و آدم از این حالات و ملاک‌ها سخن به میان می‌آورد،

آنجا که در مقام علم می‌فرماید: (عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ: و به انسان آنچه را نمی‌دانست یاد داد)

علمی که انسان از طریق درس و بحث و مدرسه بدست می‌آورد، علم اکتسابی است و آن علمی که از راه تزکیه و تهذیب نفس و نیز از افاضات الهی حاصل می‌شود، علم لدنی است و نوعاً جوشش و پیدایش آن دل است.^{۱۲}

۹- ر.ک؛ رسولی/بی تا: ۱۳؛ بحرانی اصفهانی/ ۱۴۰۹ ق. / ج ۱۱: ۹۴۸ و اصفهانی، بی تا: ۱۳۷

۱۰- قرآن کریم / سوره مجادله / آیه ۱۱

۱۱- سیمای زینب در آیینه تاریخ - شبیری اعظم - ص ۹۳ مرکز نشر حاجر

۱۲- سیمای زینب در آیینه تاریخ - شبیری اعظم - ص ۶۱ مرکز نشر حاجر

در تفاسیر روایی غالباً مصداق علما را اهل بیت پیامبر (ص) دانسته‌اند که از جانب خداوند متعال به آنان علمی افزوده شده است. علمی که خدای متعال به قلب خاتم الانبیا (ص) و دودمانش انداخت (که در قرآن می‌فرماید از نزد خود به او علم دادیم) به زینب (س) هم عنایت فرمود.^{۱۳}

مجله زینب از همان ابتدایی که خداوند او را آفرید، روح لطیفش را چشمه ی علمی از همان علم لدنی قرار داد.

امام سجاد (ع) در روایتی لقب «عالمه غیرمعلمه» را به حضرت زینب (س) اعطاء فرمود. آنجا که در مجلس کوفه حضرت زینب (س) با بیان شیرین و شیوای خود قلب‌های مردم را منقلب نمود. امام سجاد (ع) متوجه شد که عمه‌اش زینب (س) همه را در نظر خود جمع کرده است و ترسید که ایشان روح از بدنش خارج و قالب تهی کند.

به او فرمود: انت بحمدالله عالمه غیرمعلمه، فهمه غیرمفهمه...

از جهت دیگر؛ کسی که از مقام علمی، عرفانی، روحانی خاص برخوردار نباشد قادر به تحمل این همه مصیبت با نهایت شجاعت و صبر نخواهد بود. او اجازه نداد کربلا فقط صحنه‌ای از یک حادثه غم‌انگیز باقی بماند.

حضرت زینب (س) هم سلاله نبوت بود و هم در سخن معصومین به اهل علم بودن و فرهیختگی ستوده شده است.

عقیله

لقب عقیله بنی‌هاشم را صاحب نام‌ترین راویان صدر اسلام، ابن‌عبّاس به او داد. بنی‌هاشم در میان اقوام، برجسته و دارای مقامی والا بودند و از حضرت زینب (س) احادیثی را نقل می‌کردند؛ از جمله ابن‌عبّاس، دانش‌آموخته مکتب علوی که به القاب علمی بسیار والا همچون حبرالأمّه، ترجمان القرآن، شیخ‌المفسّرین و... ملقب بود، از ایشان حدیث نقل می‌کرد. حضرت خطبه فدکیه را برای ابن‌عبّاس نقل فرمود. پس ابن‌عبّاس در

مقام ایشان گفت: «حدَّثتنا عقيلتنا: بانوی خردمند ما گفت...». عقيله يعنى بانوی گرامی و مخدره. از این رو، فرزندان آن حضرت را بنی عقيله می گفتند.^{۱۴}

نبوغ علمی آن بانو از کودکی شگفت آور بود، بویژه در مسایل اعتقادی. همانطور که در بالا اشاره شد، روزی حضرت علی (ع) زینب (س) را بر زانوی خود نشانده بود. به او فرمود: بگو یک. زینب هم گفت یک. پدر فرمود: بگو دو. زینب ساکت شد. علی (ع) به او فرمود: دخترم سخن بگو. زینب گفت: زبانی که به گفتن یک گردش کرده، چگونه دو بگوید؟! امام از پاسخ حکیمانه و عالمانه دخترش بسیار مسرور گشت و او را بوسید. در مقام نیابت، مدیریت بحران کربلا از جانب امام معصوم (ع) به حضرت زینب (س) واگذار شد. ایشان هم در اطاعت از امام خود فرمودند: «ای برادر! آسوده خاطر باش. مرا آنگونه که می پسندی، خواهی یافت». این پاسخ در واقع، اوج توانایی و کفایت ایشان برای اداره این جریان را می رساند. اساس مسئولیت او در دو محور قرار می گرفت: یکی آغاز جنگی نرم علیه امویان، و دیگری حفاظت از حضرت سجاد (ع) و اسیران بود که سخنان آن حضرت موجب هجومی دیگر علیه آنان گردد.

~~این مسئولیت بسیار سنگین تدبیری والا اقتضاء می کرد. همچنین نیاز اساسی در مدیریت این شکل از جنگ و جهاد، موقعیت شناسی بود که حضرت زینب (س) در آن شرایط گاه با کلام خود و گاه سوز دل و گریه هایش که پشیمانی و خجلت آنان را در پی داشت، به دفاع از ولایت برخاست.~~

زینب دست پرورده دامان مادرش، زهرا (س) بود که خطبه طولانی او در مسجد مدینه، میزان علم آن حضرت در پاسخگویی به پرسش های زنان، تبادل افکار با علی (ع) و از مصحف او (مصحف فاطمه) می توان جایگاه علمی او را در فضای متشنج و بیمار آن جامعه دریافت.

قبل از حادثه عاشورا در تاریخ برای حضرت زینب (س) هیچ سخنرانی در اجتماع مردان ثبت نشده است. اما شرایط اقتضا می کرد که به سخنرانی در جمع نامحرمان و دستگاه های فاسد اموی به افشاگری آنان بپردازد.

حتی زمانی که امام سجّاد(ع) می‌توانست به افشاگری خاندان اموی برخیزد، زینب (س) این مسئولیت را بر عهده گرفت، چراکه جان حضرت سجّاد(ع) در خطر بود.

بشیر بن خزیمه اسدی نقل کرده که: «فصیح‌تر از او ندیدم. گویی از زبان امیرالمؤمنین (ع) بود که سخن می‌گفت. پس اشاره کرد به مردم که ساکت شوند. پس نفس‌ها در سینه حبس شد. آنگاه خطبه بلیغ خود را بیان فرمود». نورالدین جزایری در خصائص الزینبیه در مورد حضرت چنین نوشته است: «منطق او همانند منطق پدرش است». حضرت علی (ع) در توصیف خود فرموده است: «همانا پروردگارم به من قلبی آگاه و دانا و زبانی سخنگو بخشیده است»^{۱۵}

لذا اخلاق زینبی، خلقیات علوی و فاطمی را در علم، منطق، فصاحت، شجاعت و ... را برای دیگران و دشمنان متجلی نمود، به گونه‌ای که یزید پس از عجز در برابر وی، او را «سجّاعه» خواند. این تعبیر نشان از عجز دشمن و مدعیان فصاحت در سخنوری در مقابل کلام غرّای ایشان دارد؛ کلامی که حقّ و حقیقت را درگوش یزیدیان فریاد می‌زد؛ کلامی که با کلام خداوند آمیخته شده بود و هزاران سؤال از یزید و مردم فریب‌خورده آن جامعه داشت.

عالم به علم بلایا و منایا

علم بلایا و منایا یعنی برخورداری از قوه‌ی پیشگویی حوادث و دانستن وقایع آینده. با توجه به واگذاری اسرار امامت و نیابت ولایت معصوم به ایشان از جانب امام حسین (ع)، زینب عالمه (س) تنها زنی بود که در برهه‌ی زمانی هرچند کوتاه نایب امامت و مدافع به حق ولایت بود. ایشان همچون برخی صحابه خاص پیامبر (ص) مانند ابوذر و سلمان، علم آگاهی از حوادث آینده را داشت که آن را از پدر بزرگوار خود فرا گرفته بود.^{۱۶}

۱۴ - نورالدین جزایری - کتاب خصائص الزینبیه - محقق: ناصر باقری بیدهندی

۱۵ - کتاب مقاتل الطالبین - رسول محلاتی

حضرت زینب (س) در دوران خلافت امام علی (ع) در متن جریان‌های اجتماعی و سیاسی جامعه قرار داشت و پس از شهادت مادر، جانشین و حامل رسالت وی شد. ایشان از جانب برادر گرامیشان حضرت امام حسین (ع) نیابت خاص داشت و مردم در حل بسیاری از مسائل خود بویژه احکام شرعی به او مراجعه می‌کردند. در مجموعه اثبات الوصیه آمده است که امام حسین (ع) به منظور پرده‌پوشی بر امام چهارم و حفظ جان ایشان، نشر علوم آل محمد را در مقاطعی از زمان بر عهده زینب (س) گذاشتند که این شواهد حاکی از جایگاه و ظرفیت علمی ایشان در بهره‌مندی از علوم شریعت و نشر آنهاست.

جایگاه والای علمی آن حضرت همچون خاری در چشم دشمنان بود و آنان همیشه احساس خطر می‌کردند. زینب کبری (س) همچون مادرش جز در ضرورت از خانه خارج نمی‌شد، اما دورادور چشم بیدار جامعه خویش بود و تأثیر عمیق سخنانش را از رسوایی دستگاه اموی تا پشیمانی مردم حتی یزید می‌توان دریافت. نمونه دیگر بلوغ ادراکی آن بانوی عالمه در پاسخ دادن به سوال ابن زیاد مشهود است که از ایشان پرسید: «کار خدا را با برادر و خاندانت چگونه دیدی؟» و ایشان پاسخ دادند: «چیزی جز زیبایی ندیدم».

این حد از بصیرت در برداشت از حوادث و حکمت الهی، تجلی تحقق وعده‌ای است که خداوند در کلام خود داده است: «یا ایها الذین آمنوا ان تتقوا الله يجعل لکم فرقانا... ای کسانی که ایمان آورده‌اید؛ اگر از مخالفت با فرمان خدا بپرهیزید، برای شما وسیله ای برای جداساختن حق از باطل قرار می‌دهد..» (سوره انفال آیه ۲۹)

این جمله را سالیان طولانی است که اهل علم و معرفت در تفسیر و تحقیق آن می‌کوشند که افق نگاه حضرت در چه حد بود که از آن فاجعه غم‌انگیز، زیباییش را درک کرد؟! بر این اساس؛ در واکاوی و تحلیل اینگونه رفتارها در سیره ایشان می‌توان به زیرمجموعه‌ای از آگاهی رسید که حاکی از دانشی خاص برای انبیاء و اولیاءالله است و آن بانوی خردمند و عالمه نیز از آن برخوردار بود.

محدثه

دختر بزرگوار فاطمه(س) با این که پنج یا شش سال بیشتر از عمر خود مادر عزیزش را درک نکرد و در سنین پنج یا شش سالگی مادر را از دست داد، اما در همین سنین اندک چنان تربیت شده بود که از فاطمه(س) حدیث و روایت نقل کرده و چندین تن از تاریخ نویسان و محدثین سند خطبه‌ی «فدک» را به این بانوی یعنی حضرت زینب (س) رسانده و از او نقل کرده‌اند. از آن جمله ابوالفرج مسایل الطالبین در ترجمه‌ی «عون بن عبدالله بن جعفر» گوید: مادر عون: زینب عقیله دختر علی بن ابیطالب است... تا آنکه گوید: و زینب همان زنی است ابن عباس خطبه‌ی فدک فاطمه (س) را از او روایت کرده و در آغاز خطبه گوید: این خطبه را عقیله ما زینب دختر علی (ع) برای ما روایت کرد.^{۱۷}

از محدثین مرحوم شیخ صدوق در کتاب علل در باب «علل شریع و اصول الاسلام» قسمتی از اوایل خطبه‌ی فدک را که علل احکام در آن ذکر شده نقل می‌کند و سند آن را اینگونه ذکر می‌کند: «حدیث محمد بن موسی بن التوکل قال: حدیثنا علی بن الحسین اسعدآبادی عن احمد بن ابی عبدالله برقی - عن اسماعیل بن مهران عن احمد بن محمد محمد بن جابر، عن زینب بنت علی قالت فاطمه(س) فی خطبتها» و پوشیده نیست نقل چنین خطبه‌ی از طرف دختری که در سن پنج یا شش سالگی است و حفظ آن کلیات با آن همه بلاغت و جامعیت و دلالت بر کمال رشد و فهم و دانایی او می‌کند و می‌توان گفت بهره الهی بوده و جنبه فوق‌العادگی داشته است.^{۱۸}

علم آن بانوی فاضله علم دینی و خدادادی بوده است، علمی که از طریق عادی کسب دانشهای بشری به دست نمی‌آید. او فرزند علی (ع) است که پیامبر اسلام (ص) خویشتن را شهر علم و علی (ع) را دروازه آن معرفی کرده است و در حدیث آمده است که پیامبر (ص) هزار باب علم را به علی (ع) آموخت به نحوی که از هر بابی، هزار باب دیگر گشوده شد. پس یکی از منابع علم امام، علم رسول خدا (ص) است و زینب (س) در خانه‌ای ولادت و رشد یافت که محمد(ص) پیام‌آور خدا و علی (ع) امیر توحیدگرایان و کمال جویان بود.^{۱۹}

۱۶ - مقاتل الطالبین - رسول محلاتی ص ۸۹

۱۷ - زندگانی حضرت فاطمه(س) و دختران آن حضرت - رسول محلاتی ص ۲۵۴/دفتر نشر فرهنگ اسلامی

۱۸ - احکام اسلامی - سعیدی محمد ص ۱۴۸ و ۱۴۹ / انتشارات فرهنگی طه/ جلد ۲

بر این اساس، حضرت زینب را می‌توان یکی از ناقلان و حافظان میراث حدیثی شیعه دانست که اعتبار و سندیت روایاتی که ایشان در سلسله سند آنها قرار گرفته، محرز و مایه اطمینان محدثان و محققان حدیث است؛ چراکه سخن صحابه به جهت تعلیم و تربیت یافتن او نزد پیامبر، اعتبار حدیثی مستند و منقول از پیامبر را دارد. جایگاه والای ایشان نزد رجالیون آنگونه بود که به جز زنان اهل بیت (ع) به ندرت بانویی در چنین جایگاهی قرار می‌گیرد و شاهد این موضوع کتب و نوشته‌های بزرگانی است که ایشان را در اعتبار، پس از حضرت فاطمه (س) قرار می‌دهند.

زاهده

زهد به معنی بی‌رغبتی به دنیا است. زهد در مسیر بندگی و عبادت اولین مرحله است، یعنی تا انسان دل از اغیار خالی نکند، هرگز طعم ایمان را نمی‌چشد. امام صادق (ع) در این زمینه فرمودند:

«حرام علی قلوبکم انتعرف حلاوه الایمان، حتی تزهد فی الدنیا»

درک شیرینی ایمان بر دل شما حرام است تا اینکه به دنیا بی‌رغبت شوید.

آنان که به معرفت کامل رسیدند؛ در حقیقت زهد را سرمایه اولیه‌ی خود قرار دادند. پیامبران و امامان (ع) در بی‌میلی به دنیا ضرب المثل بودند. آنان از همه کس به معرفت الهی تشنه‌تر بودند و منزلی جز بارگاه حق تعالی نمی‌شناختند.

زینب کبری (س) نیز در محیطی رشد یافت که زهد به عنوان یکی از اصولی‌ترین پایه‌های اخلاق و ایمان در آن حاکم بود. زینب (س) از خردسالی شاهد بود که پدرش همواره غذای خود را به افراد یتیم و بی‌چیز می‌داد و مادرش تا پاسی از شب لباس‌های کهنه را وصله می‌زد. بارها برای زینب (س) اتفاق افتاده بود که شام آنها را سائل طلب می‌کرد و والدینش با کمال میل به او می‌بخشیدند و جملگی شب دراز را با شکمی گرسنه به صبح می‌رساندند و بالاخره دختر علی (ع) می‌دید که فرش منزل آنها از پوست گوسفند است.

آری زینب(س) زهد را در شعار و لفظ فرا نگرفت، بلکه به طور عملی در خانه‌ای محقر و بی‌ریا لذت زهد را چشیده و به نقش سازنده‌ی آن در تکامل اخلاق و معنویت علم پیدا کرده بود. برای زهد زینب (س) شواهدی موجود است که ذیلاً به یک مورد از آن اشاره می‌شود: سفیر کربلا از ایام کودکی در میدان زهد با انواع رنج‌ها و غم‌ها خو گرفته بود، تاجایی که مصیبت را نعمت و بلا را رحمتی از سوی حق تعالی می‌دانست و آن‌گونه خود را در مقابل حوادث دنیا با زهد بیمه کرد که اگر کوه‌ها متلاشی و زمین‌ها از هم می‌شکافتند، در اراده مستحکم او خللی وارد نمی‌گشت.^{۲۰}

البلیغه والفصیحه

فصاحت و بلاغت از جمله توانایی‌هایی می‌باشند که به پشتوانه ادراک بالا و علم وافر پدید می‌آیند. حضرت زینب (س) وارث علم و حکمت نبوی و فصاحت علوی بود. همانگونه که قبلاً در ویژگی‌های کلامی اهل بیت (ع) ذکر شد، آنان فلسفه احکام را می‌دانستند و کلام آنها سرشار از حکمت بود که بعضاً آنها را برای افراد تبیین می‌کردند. در برخی آیات قرآنی از علم به حکمت تعبیر می‌شود و به هر کس دانش داده شود، خیر فراوانی داده شده است. عالم و دانشمند استوارتر از جاهل می‌اندیشد و رفتار و گفتار او با استحکام و فصاحت توأم است.

علم فصاحت این بانوی بزرگوار را می‌توان به وسیله دو خطبه‌ای که در بازار کوفه و مجلس یزید نقل کرده و همچنین گفتگویی که با پسر زیاد بن ابیه داشته شرح داد. به راستی این شهامت در سخن و بلاغت از یک بانوی داغ دیده و مصیبت رسیده و آن همه صدمات، گرسنگی‌ها، تشنگی‌ها، بی‌خوابی‌ها و ناملایمات دیده را جز بر کرامت و جایگاه بالای علمی بر چیز دیگری نمی‌توان حمل کرد و بدون نیروی الهی و امداد غیبی

مقدور نیست.^{۲۱}

۱۹- سیمای زینب در آینه تاریخ - شبیری اعظم ص ۸۴ و ۸۵ / مرکز نشر حاجر / ۲ فروردین ۸۷
۲۰- زندگانی حضرت فاطمه(س) و دختران آن حضرت - رسول محلاتی ص ۲۷۵/دفتر نشر فرهنگ اسلامی

استاد شهید مطهری در باب مقام علمی و فصاحت گفتار حضرت زینب (س) اشاره می‌کند: «در بانوی گرامی

اسلام - زینب (س) - شجاعت و علم علی (ع) با حیای زنانگی درهم آمیخته بود».^{۲۲}

سخنان شیوا و تکان دهنده زینب (س) که از دلی سرشار از ایمان و عقبه‌ی علمی برمی‌آید، آتشی برجان

مردم کوفه انداخت که راوی می‌گوید: به خدا سوگند در آن روز مردم را دیدم که انسان‌های حیران و

سرگردانی بودند که از فرط ناراحتی دست‌ها را به دهان گرفته، افسوس می‌خوردند و می‌گریستند و پیرمردی

را در کنار خود دیدم ، به قدری گریه کرده بود که محاسنش از اشک تر شده بود و خطاب به اهل بیت چنین

می‌گفت: پدر و مادرم فدای شما، که سالخوردگان شما بهترین سالخوردگانند و جوانان شما بهترین جوانان و

بانوان شما بهترین بانوان و نسل شما بهترین نسل‌هاست و از همه برتر و بالاترند.^{۲۳}

همزمان با پایان یافتن سخنان زینب (س) ، امام سجاد(ع) فرمود: ای عمه ! سکوت اختیار کن. باقی ماندگان

باید از گذشتگان عبرت گیرند و تو به حمدالله ناخوانده دانایی و نیاموخته خردمند و گریه و ناله رفتگان را باز

نمی‌گرداند.

این سخنان امام نمایانگر عظمت و جلالت شأن زینب است که از چشمه وحی سیراب گشته و از علمی فوق

دانش بشری بهره جسته است.^{۲۴}

مفسره

هر کس بنابر ظرفیت خود از اسرار و تأویل آیات قرآن آگاه می‌گردد و آنان که علم ایشان از علم بی‌بدیل الهی

سرچشمه می‌گیرد، طبعاً به همه اسرار قرآن و الهیت آشنا هستند.

روایات زیادی ناظر به مقام علمی اهل بیت (ع) در باب قرآن است. تربیت و رشد یافتن زینب (س) در محیط

وحيانی و در محضر پیامبر (ص) و معصومین (ع) که جامع‌ترین افراد در تفسیر و تأویل‌اند، ایشان را مفسری

۲۱- حماسه حسینی - شهید مطهری ص ۳۳۶ / ج ۱

۲۲- زیباترین شکیب - اسدی اکبر ، رضایی مهدی ص ۱۵۷ / مرکز تحقیقات اسلامی جانبازان/تابستان ۷۹

۲۳- همان منبع

بی‌بدیل ساخت. حضرت زینب (س) فرزند و دانش‌آموخته‌ی مکتب چنین مفسرانی بود و اندکی تأمل در سخنان و خطابه‌های ایشان - همان مفسری که که خاندانش به عدل قرآن تعبیر شده‌اند - پیوند عمیق کلام ایشان با آیات روشن قرآنی را بخوبی نمایان می‌کند.

مورخان نوشته‌اند: امیرالمومنین (ع) مرکز خلافت خود را از مدینه به کوفه منتقل کرد؛ زینب نیز با شوهرش عبدالله بن جعفر به کوفه آمد و در آنجا ساکن شدند و در این مدت دختر بزرگوار آن حضرت، یعنی زینب به ارشاد و تعلیم زنان کوفه اشتغال داشت.^{۲۵}

فاضل گرامی سید نورالدین جزایری در کتاب خود «خصایص الزینبیه» در خصوص جایگاه علمی و فعالیت‌های آموزشی ایشان چنین نقل می‌کند: «روزگاری که امیرالمومنین (ع) در کوفه بود، زینب (س) در خانه‌اش مجلسی داشت که برای زنها قرآن تفسیر و معنی آن را آشکار می‌کرد. روزی «کهیعص» تفسیر می‌نمود که ناگاه امیرالمومنین (ع) به خانه او آمد و فرمود: ای نور و روشنی چشمانم! شنیدم برای زن‌ها «کهیعص» را تفسیر مینمایی؟ زینب (س) گفت: آری. امیرالمومنین (ع) فرمود: این رمز و نشانه‌ای است برای مصیبت و اندوهی که به شما عترت و فرزندان رسول خدا (ص) روی می‌آورد و پس از آن مصیبت و اندوه را شرح داد و آشکار ساخت.

اقتباس مکرر از آیات الهی و تطبیق آن بر اوضاع جامعه آن روزگار کوفیان در خطبه‌ها و سخنان، مبین علم ایشان به تفسیر، تأویل و تطبیق آیات قرآنی است و تقریباً در تمام تفاسیر، حضرت محمد (ص) و اهل بیت ایشان به طور خاص و عالمانی که به ایشان اقتدا می‌کنند به طور عام معنا شده‌اند.^{۲۶}

نتیجه

۲۴- نگاهی کوتاه به زندگی زینب کبری (س) - محلاتی رسول / ص ۱۹ / موسسه بوستان کتاب / ۱۳۹۱

۲۵ - کتاب الصدیقه زینب شقیقه الحسین (ع) - جلد اول

رسالت زن دستیابی به مقام والای کرامت و انسانیت است؛ به گونه‌ای که بتواند در سرنوشت خود و جامعه دخالت کند. برای رسیدن به این مهم و بازگشت زن به جایگاه اصلی‌اش و حرکت در مسیر کمال و پیشرفت، الهام گرفتن از الگوها ضروری می‌نماید.

یکی از بافضیلت‌ترین این الگوها، حضرت زینب (س) است. نام زینب (س) و القاب خاصه‌ی ایشان نشان دهنده‌ی فضایل و آئینه تمام‌نمای شخصیت او هستند. بانوی آزاده‌ای که در سخت‌ترین شرایط ظلم و فساد، تأثیر چشمگیری بر جامعه گذاشت. آموختن دانش همراه با پرهیزگاری، از مهمترین ویژگی‌های حضرت زینب (س) است که می‌تواند الگوی مناسبی برای ره‌پویان علم و اندیشه باشد و بینشی به زن می‌بخشد که با آن می‌تواند به تربیت صحیح فرزندان پرداخته و در هنگامه‌های سرنوشت‌ساز، تصمیم‌های مناسب بگیرد.

از علم و فضل این بانوی ارجمند هرچه گفته شود، قطره‌ای از دریاست. آنچنان که سید محسن امین در اعیان‌الشیعه در توصیف او می‌گوید: «جلالت شأن و مقامش، بلندی مقام و منزلتش، قوه استدلال و برتری عقلش و ثبات و پایداری‌اش را در سیره عملی و رفتاری ایشان بویژه از خطبه‌هایش در کوفه می‌توان ادراک کرد».

رسالت دینی، علمی و عملی ایشان در نهضت برادر و امام زمان خود، اوج تعالی روح انسانی را می‌آموزد و زیربنایی از علم و معرفت دارد. او در مقام حامل علم پیامبر و امانت‌دار شریعت برای همگان و مصداق بارز وعده‌های الهی شده بود و تقوا و تفقه در دین موجب افاضات خداوند به ایشان از جمله علم لدنی گردید. سیره علمی ایشان که در این مقاله مورد بحث واقع شد؛ همچنین پیوند کلامی عمیقی که با آیات قرآن داشت، همه و همه زمینه‌ساز القاب متعالی ایشان قرار گرفت.

این مطلب در واقع روایت‌گر جهاد علمی یکی از اسوه‌های تاریخ بشریت است با کسب علم و عالمانه زیستن مسیر رسیدن به کمال و کرامت انسانی را حتی برای انسان‌های مادی‌گرا و بی‌خرد تبیین می‌نماید.

منابع

- ۱- آیت الله قزوینی محمدکاظم/ زینب (س) از ولادت تا رحلت / نشرمرتضی (قم) / ۱۷ فروردین ۸۸
- ۲- شبیری اعظم / سیمای زینب درآئینه تاریخ / مرکز نشرحاجر / ۲ فروردین ۸۷
- ۳- ر.ک؛ رسولی/ بی تا: ۱۳؛ بحرانی اصفهانی/ ۱۴۰۹ ق.ج ۱۱: ۹۴۸ و اصفهانی، بی تا: ۱۳۷
- ۴- قرآن کریم
- ۵- مروتی سهراب، منصورزاده زهرا / علوم قرآن و حدیث/ سراج منیر/ دانشگاه علامه طباطبائی /بهار ۱۳۹۳
- ۶- محلاتی رسول/ زندگانی حضرت فاطمه(س) و دختران آن حضرت/ دفتر نشر فرهنگ اسلامی
- ۷- سعیدی محمد/ احکام اسلامی / انتشارات فرهنگی طه/ جلد ۲
- ۸- آیت ا... دستغیب عبدالحسین/ زندگانی حضرت زینب (س) / انتشارات کاوه / ۶ مهر ۸۱
- ۹- محسن زاده محمدعلی/ سرنینوا وزینب کبری(س) / موسسه فرهنگی هنری مشعر/ زمستان ۹۱
- ۱۰- مغنیه محمدجواد/ یادگار خیمه های سوخته/ دارالصادقین/ بهار ۹۷
- ۱۱- محلاتی رسول / نگاهی کوتاه به زندگی زینب کبری (س) / موسسه بوستان کتاب/ ۱۳۹۱
- ۱۲- ظهیری علی اصغر/ دختری از جنس بلور
- ۱۳- پیشوایی مهدی/ سیره پیشوایان / موسسه امام صادق/ پاییز ۱۳۹۰
- ۱۴- شهید مطهری/ حماسه حسینی / ج ۱
- ۱۵- اسدی اکبر، رضایی مهدی/ زیباترین شکیب / مرکز تحقیقات اسلامی جانبازان/ تابستان ۷۹
- ۱۶- مصباح الشریعة / ترجمه و شرح عبد الرزاق گیلانی
- ۱۷- محسن زاده محمدعلی/ سر نینوا و زینب کبری(س) / موسسه فرهنگی هنری مشعر/ زمستان ۹۱

